

Privilegirani i siromašni: hrvatsko niže plemstvo*

Već i sama riječ “plemstvo” danas će nas asocirati prije svega na bogatstvo, privilegije, reprezentativnu arhitekturu plemićkih dvorova, bogat društveni život na vlastelinstvima i uigranu mrežu posluge – i historiografska disciplina povijesti elita za rani novi vijek izjednačivat će se s poviješću plemstva. No ako pogledamo rezultate prvoga pouzdanijeg popisa stanovništva u Banskoj Hrvatskoj, a to je onaj koji je 1785. – 1787. proveden u vrijeme vladavine Josipa II. i koji je prvi put uključivao i plemićku populaciju, uočit ćemo veoma zanimljivu imovnu strukturu hrvatskoga plemstva 18. stoljeća. Od ukupno 3250 plemićkih obitelji, od kojih je čak 96% svoje posjede imalo u Hrvatskoj, tek se manji broj njih mogao pohvaliti vlastelinskim posjedom dostojnim plemićkoga statusa. Tako je tada samo 530 velikaških i plemićkih obitelji posjedovalo imanja s kmetovima i služinčadi, a 2700 plemićkih obitelji, što je činilo čak 84% obitelji plemićkoga statusa, imalo je manje zemljišne posjede bez kmetova ili ih uopće nije imalo.¹ Pritom je u hrvatskim županijama gotovo polovicu od preostalih 16% plemića koji su imali posjede činilo također niže plemstvo s tek malim brojem kmetova, što, dakako, upućuje i na malu površinu njihovih posjeda i slabu financijsku moć.

Izneseni podaci upućuju na zaključak da je velika većina hrvatskoga plemstva bila siromašna, odnosno da njihovi prihodi nisu odgovarali društvenom statusu na koji su se pozivali i koji im, uostalom, i danas pridajemo. Imućniji sloj među njima – onaj koji je ipak posjedovao manji posjed – mogao se, možda i uz pomoć prihoda od lokalnih javnih službi, po načinu života ponešto izdvojiti od glavnine stanovništva, ali je teško mogao investirati u za plemićki stalež nužno obrazovanje, regionalnu mobilnost ili reprezentaciju. Još su to manje mogli tzv. jednoselci (*nobiles unius sessionis*), koji su ujedno činili i najširi sloj među nižim plemstvom. Bili su to uglavnom članovi plemićkih općina koje su svoj plemićki status temeljile na srednjovjekovnim povlasticama dobivenim za vojnu službu: Turopolja, Draganića, Kalnika, Zeline ili Sv. Jelene Koruške (da nabrojimo samo veće).² Iako u prosjeku manje imućni, pripadali su starom, darovnom plemstvu (*donationalistae*), a osnova njihove privilegije ipak je bio plemićki posjed stečen kraljevskom darovnicom. Takvo niže plemstvo koje je posjedovalo samo manja imanja, prihodima kojih nije moglo pokrivati troškove svojega sve zahtjevnijega društveno-političkog statusa, upravo se u 18. stoljeću, neovisno o svojoj brojnosti, počinje snažnije diferencirati od ostatka staleškoga tijela. Razloga za to bilo je nekoliko. Na prvom mjestu svakako valja spomenuti dugotrajne protuosmanske ratove. Obrana protiv osmanske vlasti za većinu hrvatskoga plemstva bila je egzistencijalno pitanje, a za mnoge je od njih dugotrajno i kontinuirano ratovanje na rubu kršćanske Europe tijekom ranoga novog vijeka značilo i gubitak djedovskih posjeda ili pak, gdje su ona uspjela biti očuvana, smanjenu ekonomiku posjeda i relativno siromaštvo. S druge strane, u okvirima

* Ovaj je rad sufinancirala Hrvatska zaklada za znanost projektom broj 4919.

plemićke službe “kralju i domovini” upravo je vojna služba nižem plemstvu silom prilika osiguravala egzistenciju: plemićko društvo tijekom osmanskih ratova živjelo je u praksi gotovo isključivo od vojevanja i vojne službe za bogatije, uglavnom aristokratske obitelji koje su radi obrane protiv Osmanlija imale pravo držanja privatnih banderija (vojske). Takva je služba, osim vojnih aktivnosti, podrazumijevala i razvoj pod pokroviteljstvom tih bogatijih obitelji, što je pak podrazumijevalo i financijsku pomoć pri opremanju i obrazovanju, ali i veće mogućnosti rada na veleposjedima i često ključnu potporu pri traženju zaposlenja u javnoj službi. Sa 18. stoljećem, a osobito tijekom njegove druge polovine, takvi se modaliteti društveno-političkoga uspona gube jer slabe veze između visokoga i nižega plemstva: s prestankom kontinuiranih osmanskih ratova i osobito zbog organizacije stalne vojne sile Habsburške Monarhije, aristokratski dvorovi više nisu pružali egzistencijalne mogućnosti za niže plemstvo. Ujedno, u Bansknoj Hrvatskoj bilo je za 18. stoljeće, zbog nasljednoga prava koje je svakom plemićkom sinu jamčilo nasljedstvo u nekretninama, karakteristično raspadanje i usitnjavanje plemićkoga posjeda, a time i znatno smanjenje njegove ekonomike.

Nadalje, u 18. stoljeću sve značajniju skupinu unutar nižega plemstva počinju činiti tzv. armalisti (*armalistae, non possessionati*). To “novo” plemstvo svoj je povlašteni status temeljilo isključivo na plemićkoj povelji, stečenoj uglavnom kupnjom, ali ne i na plemićkom posjedu, koje je ostalo plemstvo stjecalo kraljevskom darovnicom. Upravo ta kategorija plemstva tijekom 18. stoljeća postaje sve brojnija: prema podacima Josipa Adamčeka, od tek malobrojnih obitelji plemića-armalista, do početka 18. stoljeća njihov se broj popeo na 800 do 900 obitelji.³ Kandidati za takvo plemstvo bili su, osim bogatijih seljaka i tada još uvijek malobrojnih građana, u prvom redu vojnici, koji su pravo na plemićki status, prema odredbi Marije Terezije, stjecali nakon trideset godina obnašanja habsburške vojne službe. Znatn porast broja plemića bez posjeda može se objasniti činjenicom da se privilegija tada percipirala isključivo kroz privilegije koje je uživalo plemstvo, pa je nobilitacija svakako ostala najvažnije sredstvo u pokušajima socijalnoga uspona. Pristojbe za nobilitacije ujedno su vladaru donosile uvijek potrebne prihode – doduše, jednokratne, budući da su dugoročno novo plemstvo oslobađale od plaćanja kraljevskoga poreza. Zato su se šezdesetih godina na bečkom dvoru mogli čuti apeli protiv stvaranja *čopora plemića* (*Schwarm von Edelleuten*), premda su novi zahtjevi za plemstvo stalno pristizali i, napokon, često bili odobravani.⁴

Ne čudi stoga što se iz mnogih izvora iz razdoblja staleškoga društva mogu iščitati razne vrste informacija o općem siromaštvu mnogih plemića. Tako, primjerice, nalazimo gotovo očajnički zahtjev za ostavku Ivana Grdenića na mjesto plemićkoga podsuca Zagrebačke županije (inače jedne od rijetkih županijskih službi, uglavnom namijenjenih nižem plemstvu s posjedima na području županije), u kojem se žali da nema pomoćnika jer ga nema *schim braniti y plachati*, a da mora i *za deczu branu zpraviti, y videti, kaj bum o vu zime jeli*. Ni službenici u gradskim magistratima, također u praksi odreda plemići, očito nisu bili boljšega imovnog stanja: u jednom se izvještaju o upravi

tada ipak natprosječno imućna Varaždina iz 1769. tvrdi da su *većina osoba u magistratu ljudi vrlo male imovine*. Skromni životni uvjeti nižega plemstva, pa čak i onoga koje je imalo neke javne funkcije, bili su tada, očito, pravilo: i službenici kancelarije Hrvatskoga kraljevskog vijeća, primjerice, morali su prilikom preseljenja te institucije iz Varaždina u Zagreb 1776. javiti u Beč da u Zagrebu žive u *najjadnijim kolibama* i da su, budući da zbog obima posla i kraljevskih zabrana ne mogu dodatno raditi, prisiljeni na život *najbjednijih prosjaka*.⁵ Da je siromaštvo plemstva bilo karakteristično za istočni dio Monarhije općenito svjedoče i brojni putopisci: niži plemić gotovo se redovito uspoređivao s *najobičnijim seljakom*.⁶

Najznačajniji kapital koji je hrvatsko niže plemstvo posjedovalo u 18. stoljeću bio je, dakle, njihov privilegirani položaj. Taj se položaj hrvatskoga plemstva temeljio na pripadnosti ugarskoj kruni i ugarskom plemstvu, koje se u dokazivanju svojih prava naspram monarha i ostalih društvenih skupina pozivalo na *Tripartitum*, kodifikaciju ugarskoga prava Istvána Verbőczyja (1465. – 1541.) i zaključke Ugarskoga sabora (*Corpus iuris Hungarici*). Temeljna prava i povlastice plemstva bili su znatni i brojni, no ovdje valja naglasiti one ključne: bili su to ekskluzivno pravo na posjed zemlje (dakle, samo je plemić mogao posjedovati zemlju), ekskluzivno pravo na obnašanje javnih službi (neplemići su pripušteni u javne službe tek 1844.) te oslobođenje od plaćanja svih kraljevskih poreza i carina. Nadalje, važno je naglasiti da je plemstvo ta prava i privilegije uživalo bez razlike statusa. Uz prava po ugarskom zakonu, povlaštenu status hrvatskoga plemstva uvelike je ojačala i činjenica što je ono kolektivno bilo nositelj suvereniteta Hrvatsko-Slavonskoga Kraljevstva unutar zajednice ugarskih zemalja, što je hrvatskim staležima, uz značajnu ulogu u očuvanju granica Monarhije u 16. i 17. stoljeću, donijelo znatan stupanj autonomije u poreznim i administrativnim pitanjima.

U 18. stoljeću, razdoblju koje je prije svega karakteriziralo jačanje vladareva suvereniteta, formiranje državnih struktura i brojne političke, socijalne i gospodarske reforme, očekivano je očuvanje plemićkih privilegija bilo u opasnosti. Egzistencijalno, najviše je na udaru tih reformi bilo niže plemstvo. Uz znatno povećanje kraljevske kontribucije od čak 300% (koju plemstvo nije plaćalo, ali je ona smanjivala platežnu moć njihovih kmetova), jedan od većih tadašnjih projekata bečkoga dvora bio je oporézivanje mađarskoga i hrvatskoga plemstva, kao što je to sredinom stoljeća provedeno u austrijskim i češkim nasljednim zemljama. No Dvor tada očito nije računao na to da većina hrvatskoga plemstva ne bi mogla plaćati poreze u odnosima kako je to bilo uređeno u zapadnom dijelu Monarhije. Tako je, primjerice, Nikola Škrlec Lomnički (1729. – 1799.) izračunao da bi namjeravani porez od 300 forinti godišnje 1764. godine prelazio godišnja primanja većine hrvatskih plemića.⁷ S druge strane, u tim godinama nalazimo i niz pokušaja sastavljanja popisa plemstva s osnovnom svrhom ukidanja privilegija plemićima iz plemićkih općina i armalistima. I socijalni i gospodarski projekti bečkoga dvora – iako u konačnici zamišljeni kao poticaj rastu opće kvalitete života u Hrvatskoj – prelazili su mogućnosti hrvatskoga plemstva. Tako se u projektima potica-

nja lokalnoga gospodarstva od hrvatskoga plemstva za potrebe izgradnje i održavanja prometnih tokova očekivala konkretna financijska pomoć ili pomoć u opskrbi radnom snagom, opremi i živežnim namirnicama; u projektima formiranja državnoga školstva i javnoga zdravstva pokriće troškova stručnoga osoblja i održavanja infrastrukture i slično. Takvi su izdaci za hrvatsko plemstvo dotada bili isključivo izvanredni, a odobravali su se na staleškim tijelima samo u iznimnim situacijama.

Stoga je plemstvo u Hrvatskoj, čija je uprava tada još uvijek bila primarno staleška, pružalo jak otpor gotovo svim reformama koje su inicirale habsburške institucije. Centri opozicije plemstva nalazili su se u staleškim reprezentativnim tijelima – Hrvatsko-slavonskom saboru i županijskim skupštinama – u kojima su glavnu riječ ipak vodili malobrojniji pripadnici natprosječno imućnoga plemstva (*bene possessionati*): podban, protonotar, podžupani i blagajnici. Osobito su za otpor bile značajne županije: *Mala država – republika, tako ja vidim županiju ... toliko je međusobno neovisnih pokrajina i jurisdikcija u ovoj naciji koliko je županija u koje je nacija podijeljena*, govorio je krajem 18. stoljeća György Bessenyei (1747. – 1811.), jedan od predstavnika prosvijećene inteligencije u Ugarskoj,⁸ i time ocrtao iznimnu važnost županija kao plemićkih zajednica (*universitas nobilium*) u realizaciji političke suradnje staleža s kraljem. Pritom je funkcioniranje županije ovisilo ponajviše o nižem plemstvu, koje je ovdje činilo većinu, a imućnijim lokalnim plemićima, koji obiteljskim i društvenim vezama uglavnom nisu bili vezani uz centre političke moći Monarhije i koje tada nije krasila mobilnost, povjerenje širokoga sloja plemstva čije će privilegije braniti moralo je tada, u okvirima tradicionalne staleške uprave, značiti više od povjerenja bečkoga dvora.

Mnogi pripadnici nižega plemstva svoju su egzistenciju tražili u javnoj službi, u kojoj su nalazili i dodatne izvore prihoda i društveni autoritet. Pogledamo li obiteljska imena županijskih službenika, vidjet ćemo da se na tim položajima pojavljuju obitelji čija je djelatnost bila izrazito lokalnoga karaktera i čiji pripadnici nisu često napredovali do viših položaja u Hrvatsko-Slavonskom Kraljevstvu. Takve su, na primjer, bile obitelji Svagel, Czindery, Petričević, Gaal, Kesser ili Seny. Iako ne postoje detaljnija istraživanja imovne strukture županijskih službenika u Hrvatskoj, veoma se vjerojatno situacija može usporediti sa županijom Veszprém u Mađarskoj, za koju je utvrđeno da je od 72 obitelji javnih službenika bilo samo deset bogatijih, a čak njih 48 bile su sitno plemstvo bez posjeda.⁹ Interesi toga nižeg plemstva bili su zatvoreni u lokalnim prilikama, a njihovo je obrazovanje, pa napokon i sposobnost za obnašanje javnih službi, bilo uglavnom veoma skromno. *Prosječnost je njihova sudbina*, zaključio je stoga Jan Čaplovič (1780. – 1847.) putujući po ovim krajevima¹⁰ te naglasio da se, doduše, može pronaći obrazovanih pojedinaca među plemstvom, ali da se obrazovanje većine ograničava na ono najnužnije. I iz drugih se izvještaja može slično iščitati: primjerice, Ugarska dvorska kancelarija izvijestila je 1769. vladaricu da u Hrvatskoj u civilnu službu uglavnom ulaze ljudi čije se sve znanje sastoji od malo čitanja i pisanja.¹¹

No plemstvo je ipak, neovisno o znatnom širenju utjecaja kraljevske egzekutive u lokalnim administracijama nauštrb staleške uprave, moralo ostati suradnik bečkoga dvora u pitanjima lokalne uprave. Kruna bez plemstva nije mogla vladati, tim više što je plemstvo tada jedino imalo pravo obnašanja javne službe. Ono na što je bečki dvor pritom svakako mogao utjecati bila je sposobnost i lojalnost plemića koji će obnašati javne službe. Stoga u drugoj polovini 18. stoljeća možemo primijetiti znatan angažman kraljevskih savjetnika i institucija na osposobljavanju pojedinaca za javnu službu i njihovu privlačenju javnoj službi. S jedne strane, tako se otvarao niz novih mogućnosti školovanja, osobito na specijaliziranim visokim školama kao što su bile plemićke akademije ili političko-kameralni studiji, ali i na reformiranim sveučilištima Monarhije, gdje su se, poglavito na pravnim studijima, razvijali moderniji kurikuli za buduće javne službenike. S razvijenim sustavom visokoga školstva javila se i obveza školovanja za sve kandidate u javnoj službi, a upravo je studij postao dokaz profesionalne sposobnosti. Tako je od 1766. do 1774. svjedodžba o završenom studiju političko-kameralnih znanosti ili prava najprije postavljena kao prednost za namještenje u javnu službu, a potom i kao uvjet.¹² Ujedno, kraljevska je vlast preuzela pravo imenovanja većine lokalnih javnih službenika, a kraljevski erar i njihove plaće, koje su uvećane upravo da bi se službi privukli sposobniji kandidati. Pritom je bečki dvor osobito na službu poticao niže plemstvo, na koje se gledalo kao na najperspektivnije suradnike Dvora u lokalnoj upravi, prije svega zbog mogućnosti da se njihova karijera i egzistencija njihovih obitelji vežu uz kraljevsku vlast. *Za državu bi bilo korisnije kad bi bogati plaćali porez, a siromašni joj služili*, izjasnio se 1764. dvorski savjetnik Borić.¹³

Iako su *sagum* i *toga*, vojna i civilna služba, bili nerazdvojni u demonstraciji obveza svakoga plemića prema kralju i prema javnosti, tradicionalno se ipak mnogo više cijnila vojna služba. No tijekom 18. stoljeća, uglavnom zaslugom utjecaja monarha i državnih struktura, plemstvo je sve više počelo tražiti svoj *raison d'être* u novom poimanju vrijednosti javne službe. Kao ilustrativan primjer može nam poslužiti pismo ugarskoga plemića Boldizsára Kisfaludyja s početka 18. stoljeća, u kojem svojoj majci preporučuje da njegova braća odu u pravne škole i uče njemačko i ugarsko pravo jer *za to ne treba ni konja ni oružje. Nije uvijek vrijeme mača, no u promijenjenim vremenima pero se uvijek koristi*.¹⁴ Nove, brojnije kraljevske službe i sve manje i slabije utjecajne staleške službe, znatne mogućnosti napredovanja i nešto više plaće dovele su i do znatne konkurencije u javnim službama, u kojoj se plemstvo snalazilo na različite načine. Mnogi, pa i pripadnici nižega plemstva, ulagali su u svoje školovanje, a neki su iskoristili i kraljevske stipendije za školovanje, uvidjevši šanse za uspon upravo pod habsburškim sustavom moći. Plemstvo se u tom razdoblju svakako počelo dijeliti na *literate* i *iliterate*. Pritom su ipak tek pojedinci uspijevali – modaliteti lobiranja za položaje još su uvijek počivali na nekim tradicionalnim vrijednostima.

Stoga samo u izdvojenim slučajevima možemo govoriti o usponu nižega plemstva, koje je često na taj način kroz kratko vrijeme stjecalo i aristokratske titule. Od takvih pojedinaca valja spomenuti primjer Aleksandra Szécséna, koji je od stečene plemićke

titule 1763. planiranim školovanjem i društvenim vezama devedesetih godina 18. stoljeća došao i do najviših položaja u Ugarskoj (potpredsjednik Ugarskoga namjesničkog vijeća, predsjednik Ugarske komore), a vrlo brzo potom i do grofovskoga naslova. Glavnina brojnoga nižeg plemstva ipak je samo željela očuvati svoje privilegije i zadržati *status quo*. Govoreći tako o turopoljskom plemstvu krajem 18. stoljeća, morao je suvremenik Imbro Tkalac zaključiti da *ta neobična seljačka aristokracija uopće nije dotaknuta europskom kulturom. Samo zemljoradnja činila se plemstvu časnim i pristojnim zanimanjem ... jer je turopoljski plemić seljake, i mora ostati seljakom*¹⁵ – i tim je riječima morao pogoditi način razmišljanja većine hrvatskoga nižeg plemstva. Broj siromašnoga hrvatskog plemstva stoga je do početka 19. stoljeća samo još više rastao: 1809. godine čak 3200 od ukupno 3745 plemićkih obitelji nije moglo pribaviti opremu za insurekciju protiv francuske vojske.¹⁶

Za hrvatsko niže plemstvo stoga je 18. stoljeće u mnogočemu ključno; mnoge su se plemićke obitelji profilirale upravo u njegovoj drugoj polovini. Novi zahtjevi političke participacije pogurali su u to vrijeme u prvi plan dotada malobrojno građanstvo, koje je, kako je vrijeme pokazalo, znalo bolje kapitalizirati svoj rad te novim obrazovnim modalitetima pripremiti svoje sinove za političku karijeru. U 19. stoljeću, nakon što i neplemići budu pripušteni u službu, oni će oduzeti primat plemstvu. One plemićke obitelji koje su se znale prilagoditi novim uvjetima spojile su se u 19. stoljeću s eminentnim građanskim obiteljima u novu političku elitu. Većina hrvatskoga nižeg plemstva ipak je doživjela pad, a plemićki ponos tražili su uglavnom u obiteljskoj povijesti. Ilustraciju toga plemićkog ponosa može nam, na mađarskom primjeru, pružiti tužaljka jednoga starog plemića koju je tridesetih godina 19. stoljeća zapisao engleski putopisac: *Nisam li slobodan? Ne mogu li činiti što želim? Tko se usudi ući na moj posjed? ... Nemamo li sve što čovjek može poželjeti? Nemamo li ravnice i planine, šume i livade – zlato, srebro, bakar, željezo, vunu, lan i svilu – govedinu, divljač i ribu – vino, kukuruz i duhan? Ništa ne ostaje da se poželi osim kave i šećera, a i njih bismo mogli imati ako ih zaželimmo uzgajati! Gdje postoji druga zemlja kao ova? Kao što kažemo na latinskom: Felix ergo Hungaria / Cui dona data sunt varia. Samo – dodao je u skromnijem tonu – samo novaca nemamo.*¹⁷

Ivana Horbec

Bilješke:

¹ Josip Adamček, "Ekonomsko-društveni razvoj u Hrvatskoj i Slavoniji u 18. st.", u: *Društveni razvoj u Hrvatskoj (od 16. stoljeća do početka 20. stoljeća)*, ur. Mirjana Gross (Zagreb 1981), 59-63. O hrvatsko-slavonskom plemstvu u 18. stoljeću usp. Nataša Štefanec, "Plemstvo", u: *Povijest Hrvata*, sv. V (*U potrazi za mirom i blagostanjem: hrvatske zemlje u 18. stoljeću*), ur. Lovorka Čoralić (Zagreb 2013), 91-97. O ugarskom nižem plemstvu općenito, zbog znatnih sličnosti s hrvatskim plemstvom, vidi u: Peter Schimert, "The Hungarian Nobility in the Seventeenth and Eighteenth Centuries", u: *The European Nobilities in the Seventeenth and Eighteenth Centuries*, Bd. II, ur. Hamish M. Scott (London –

- New York 1995) te István Szijártó, “Komitatsadel und Landtag in Ungarn in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts”, u: *Adel und Politik in der Habsburgermonarchie und der Nachbarländern zwischen Absolutismus und Demokratie*, ur. Tatjana Tönsmeier i Lubos Velek (München 2011).
- ² Tek su poneke plemićke općine obrađene u literaturi. O kalničkoj plemićkoj općini vidi u: Lelja Dobronić, *Kalnički plemenitaši* (Križevci 1998); o turopoljskom plemstvu vidi u: Emilij Laszowski, *Povijest plem. općine Turopolja, nekoć Zagrebačko polje zvane*, sv. I-III (Zagreb 1910, pretisak: Velika Gorica 1995).
- ³ Adamček, “Ekonomsko-društveni razvoj”, 63.
- ⁴ Győző Ember, “Der österreichische Staatsrat und die ungarische Verfassung 1761-1768”, *Acta historica Academiae scientiarum Hungaricae* 6 (1959), 150-151. Brojni prijedlozi za nobilitacije mogu se pronaći u: Magyar Országos Levéltár (dalje: MOL), fondovi A1 i A39.
- ⁵ Hrvatski državni arhiv, fond 34, Zagrebačka županija, kut. 6, ex gen. congr. 8. 1770.; MOL-A1, 610 ex 1769; Österreichisches Staatsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv, Kameral Ungarn, Fasz. r. Nr. 148/1, 140 ex Mai 1777, 378-386.
- ⁶ Usp. npr. Friedrich Wilhelm von Taube, *Historische und Geographische Beschreibung des Königreiches Slavonien und des Herzogthumes Syrmien [...]*, Buch II (Leipzig 1777), 74; Richard Bright, *Travels from Vienna through Lower Hungary; with Some Remarks on the State of Vienna During the Congress in the Year 1814* (Edinburgh 1818), 110-111; G[eorge] R[obert] Gleig, *Germany, Bohemia and Hungary, visited in 1837*, Band II (London 1839), 408; John Paget, *Hungary and Transylvania; with remarks on their condition, social, political, and economical*, vol. 1 (London 1839), 411.
- ⁷ Nikola Škrlec, “Mišljenje o Insurekciji u Ugarskom Kraljevstvu”, u: *Nikola Škrlec Lomnički 1729 – 1799*, sv. IV, ur. Stjenko Vranjican (Zagreb 2007), 315.
- ⁸ Citirano prema: Béla Király, *Hungary in the Late Eighteenth Century. The Decline of Enlightened Despotism* (New York – London 1969), 108-109.
- ⁹ Podatak preuzet iz: Szijártó, “Komitatsadel und Landtag in Ungarn”, 143.
- ¹⁰ Johann v. Csaplovics, *Slavonien und zum Theil Croatien. Ein Beitrag zur Völker- und Länderkunde. Theils aus eigener Ansicht und Erfahrung (1809-1812), theils aus späteren zuverlässigen Mittheilungen der Insassen* (Pesth 1819), dio II, 343-344.
- ¹¹ MOL-A1, 610 ex 1769, f. 20.
- ¹² *Sammlung aller k. k. Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1740 bis 1780 [...]*, ur. Joseph Kropatschek (Wien 1786), Band V, no. 838, 71-72, Band VI, no. 1252, 303.
- ¹³ Ember, “Der österreichische Staatsrat”, VI, 136, 153.
- ¹⁴ Citirano prema: István Gy. Tóth, “Der wechselnde Spielraum des ungarischen Adels im 17./18. Jahrhundert”, u: *Ständefreiheit und Staatsgestaltung in Ostmitteleuropa. Übernationale Gemeinsamkeiten in der politischen Kultur vom 16.-18. Jahrhundert*, ur. Joachim Bahlcke et al. (Leipzig 1996), 152-153.
- ¹⁵ E[merik] I. von Tkalac, *Jugenderinnerungen aus Kroatien (1749. – 1823., 1824. – 1843.)* (Leipzig 1894), 18.
- ¹⁶ Adamček, “Ekonomsko-društveni razvoj”, 59.
- ¹⁷ Paget, *Hungary and Transylvania*, 431-433.